

811.163.1'366.54"12/13"

091=163.41"12/13"

<https://doi.org/10.18485/sj.2019.24.1.33>**ПРЕДРАГ Д. ДИЛПАРИЋ***

Филолошки факултет

Универзитет у Београду

Оригинални научни рад

Примљен: 09. 10. 2018.

Прихваћен: 15. 01. 2019.

МОДАЛНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ *отъ/нзъ* + ГЕНИТИВ У ТРИ СРПСКЕ ТЕТРЕ ИЗ XIII И XIV ВЕКА

Рад се бави значењем и употребом ретких модалних генитивних конструкција са предлозима *отъ/нзъ* у *Рашкохиландарском четворојеванђељу* (Хиландар 22) из XIII века, *Четворојеванђељу краља Стефана Душана* (Хиландар 15) и *Четворојеванђељу патријарха Саве* (Хиландар 13), оба из XIV века. Примери ових конструкција разматрају се у вези са одговарајућим примерима из старословенских споменика, при чему се повезују и са много фреквентнијим месним генитивним конструкцијама са истим предлозима, али се упућује и на паралеле у грчком јеванђељском тексту. Посебно се истичу ретки српскословенски примери смењивања модалних *отъ* + генитив конструкција са одређеним конкурентним конструкцијама, пре свега са слободним инструменталом. Осим тога, уочено је одсуство узајамног мешања наведених модалних генитивних конструкција.

Кључне речи: српскословенски језик, предлошко-падешке конструкције, семантика, конкурентне форме

1. О српским тетрама у овом раду. Значење и употреба предлошко-падешких конструкција испитивани су у овом раду на материјалу три веома важне српске тетре из XIII и XIV века: *Рашкохиландарског четворојеванђеља* (Хиландар 22) из XIII века, *Четворојеванђеља краља Стефана Душана* (Хиландар 15) и *Четворојеванђеља патријарха Саве* (Хиландар 13), оба из XIV века.

* dilparicp@gmail.com

Представљам најпре српске тетре из XIV века: *Четворојеванђеље краља Стефана Душана* (Хиландар 15) сачувано је у пергаменту од 219 листова (278 x 200), припада српским редакцијским споменицима и писано је у Лаври светог Атанасија око 1348. године уставом средине XIV века рашким правописом. Ово датирање, као што је познато, предложио је Д. Богдановић, јер је на основу податка из једне повеље закључено да је краљ Душан те године поставио темеље Светих Арханђела (Богдановић 1978: 58). Нешто раније, у 1347. годину, датирао је рукопис ове тетре Љ. Стојановић (Пешикан 1987: 185). По својим одликама наведени тетракос спада у групу четворојеванђеља старијег типа и не садржи Теофилаков предговор. Друга српска тетра из XIV века испитивана у овом раду јесте *Четворојеванђеље патријарха Саве* (Хиландар 13) које је сачувано у пергаменту од 330 листова (295 x 220). Она је записана уставом треће четвртине XIV века такође српске редакције и рашким правописом. Настала је између 1354. и 1375. и садржи Теофилаков предговор. Утврђено је на основу палеографске анализе да је Симеон, писар овог четворојеванђеља, преписао и чувено *Четворојеванђеље цара Ивана Александра* из 1356. године, као и још неке значајне бугарске и српске редакцијске рукописе.

Са друге стране, *Рашкохиландарско четворојеванђеље* (Хиландар 22), најстарије до сада познато српско четворојеванђеље, сачувано је у пергаменту од 190 листова (280 x 195). Писано је рашким правописом у другој четвртини XIII века. Судећи по текстолошком саставу и основним одликама текста, односно на основу анализе бројних лексичких подударана и разлика између појединих секција јеванђељског текста, М. Пешикан и Г. Јовановић закључују да ово четворојеванђеље, осим што је најстарије српско четворојеванђеље, припада одређеној верзији јеванђељског текста веома распрострањеној на старосрпској територији (Пешикан, Јовановић 1974/75: 23–53). Ту верзију одликују, према истим ауторима, различите текстолошке и лексичке секције, наиме, *конзервативна секција* блиска најстаријем, ћирилометодијевском типу словенског јеванђељског тетратекста оличеном у старословенском *Маријинском четворојеванђељу* „као највернијем сведочанству тога типа” и *млађа секција* препознатљива по замени словенских архаизама и накнадном и пуристичком преводу грецизама (Пешикан, Јовановић 1974/75: 26–28, 38–39). При томе, појава првих српских четворојеванђеља везује се, као што је познато, за норму Јерусалимског типика манастира Хиландара и обнављање старе праксе читања пуних апракоса током литургије. Она су посредно повезана, заправо, са делатношћу Светог Саве, јер и поменути типик и обнављање старе праксе читања пуних апракоса приписују се управо њему. Нова литургијска српска четворојеванђеља, другим речима и прецизније, усвојила су одлике архаичних словенских тетрајеванђеља и Мстислављевог пуног апракоса, насталог у Преславу почетком X века.

Осим тога, треба рећи да старије српске тетракосе представљају, поред наведеног *Рашкохиландарског четворојеванђеља* из друге четвртине XIII века, и *Мокропољско јеванђеље* из средине XIII века, оба са конзервативним секцијама до око Мт. 27,35, док млађе тетракосе, из друге половине или с краја XIII века, представљају *Богданово*, *Војводићко* и *Шишатовачко јеванђеље*, сви са конзервативним секцијама до око Лк. 9,28 (Пешикан 1987: 196). Али, граматичке и лексичке иновације које се јављају у њима делом су опште појаве и у тетракосима из наредног столећа. Управо најзначајније или свакако једно од најзначајнијих у том периоду јесте *Четворојеванђеље краља Стефана Душана* (Хиландар 15). Готово ништа мање важно *Четворојеванђеље патријарха Саве* (Хиландар 13) дели са претходним тетракосом, како пише А. Пешикан, око петине иновација којих нема у осталим старијим српским тетрама и уопште чини потпунијим увид у стање XIV столећа (Пешикан 1987: 202).

Према прецизнијем и потпунијем извештају истог аутора, текст *Четворојеванђеља краља Стефана Душана* бележи око три стотине лексичких јединица којих нема у тексту старословенског *Маријинског четворојеванђеља*, али више од трећине од овог броја потврђено је и у другим старословенским споменицима; са друге стране, приближно 40% разночтенија из наведене српске тетре има аналогије у српским тетрама из претходног столећа, пре свега у онима мстиславско-јурјевског типа, али и у српским апракосима; укупно гледано, међутим, око 46% иновација у тексту *Четворојеванђеља краља Стефана Душана* нема аналогије у тетракосима и апракосима XII–XIII столећа (Пешикан 1987: 212).

Коначно, треба рећи да је у овом раду вршено не само међусобно поређење текста наведена три српска тетракоса, полазећи од текста *Четворојеванђеља краља Стефана Душана* као основног, него и поређење њиховог текста са текстом старословенског *Маријинског четворојеванђеља*. Поређење је такође вршено, према потреби, и са осталим старословенским споменицима различитог жанра, и то не само у случају одређених одступања или разночтенија. У свим случајевима обавезно је, осим тога, консултован грчки јеванђељски текст. Испитивана српска четворојеванђеља у даљем тексту наводе се на уобичајени начин помоћу скраћених ознака: овде су то КД за *Четворојеванђеље краља Стефана Душана*, ПС за *Четворојеванђеље патријарха Саве* и РХ за *Рашкохиландарско четворојеванђеље*. Старословенско *Маријинско четворојеванђеље* обележено је скраћеном ознаком МАР.

2. Примери и коментари. Ретке српскословенске примере модалних конструкција *отъ/нѣъ* + генитив, примарно маркираних или немаркираних, разврставам на оне са значењем *начина*, односно *начин* – у складу са и *начин* – *мера*, и на оне са значењем *средства*, следећи познате обрасце по којима се, првенствено из синтаксичке перспективе, конструкције за детерминацију *начина*, као и оне за детерминацију „волумена (мере, обима, интензитета,

дистрибуције и фреквенције)”, средства, резултата и последице, извора радње и агенса, односно околности сврставају у обимну групу разноврсних старословенских предлошких и беспредлошких конструкција са функцијом адвербијалне детерминације начина (Грковић-Мејдор 2001: 53–55). Представљам најпре знатно бројније примарно немаркиране конструкције *отъ* + генитив у два подтачкама које управо следе а потом и примарно маркиране конструкције *изъ* + генитив, свега шест примера у три тетре, обједињене у последњој подтачки. Израз примарно немаркирано и примарно маркирано, треба рећи, односи се овде тек условно на поменуте конструкције и њихов однос, будући да се семантичке опозиције (делимично) неутралишу у конструкцијама са апстрактнијим значењима каква су и разноврсна модална. Строго узевши, дакле, тај израз и није сасвим адекватан, али он може послужити указивању на старије семантичке опозиције на којима је почивао однос између ових модалних генитивних конструкција чију основу представљају управо месне генитивне конструкције са истим предлозима. Поменуте немаркиране или маркиране месне конструкције у старословенским споменицима, уопштено гледано, ступају у семантичку опозицију која се тиче почетне тачке кретања, односно, одговарају на питање откуда полази кретање (Ходова 1971: 103–107).

2.1. **Начин.** Конструкције *отъ* + генитив овог типа означавају *начин вршења радње или реализације ситуације* (ИСС 1963: 339). Проистекајући из аблативних значења, како пише С. Херодес, ове старословенске конструкције разликују значењске нијансе „качество действия”, тип *ѡгда глѣтъ лѣжжъ отъ своихъ глѣтъ*, и „соразмерность”, тип *отъ плода бо дрѣво познано бждетъ* (ИСС 1963: 339). Осим тога, последњи тип конструкција, наводи исти аутор, много је ређи у старословенским текстовима од обичних у тој улози конструкција *по* + датив са значењем *начина вршења радње*, односно са значењем *у складу са чим нешто бива или се догађа*, типа *по словесн твоемоу въразоуди мѣ* (ИСС 1963: 334, 339). Тип *отъ плода бо дрѣво познано бждетъ* Ј. Грковић-Мејдор сврстава у групу различитих конструкција са функцијом адвербијалне детерминације начина (Грковић-Мејдор 2001: 53).

Међутим, треба рећи да старословенске конструкције *отъ* + генитив К. И. Ходова не наводи међу осталим начинским конструкцијама (*съ* + инстр., *въ* + лок., *въ* + акуз., *бѣз* + ген. и слободни инструментал) у својој обимној студији *Падежи с предлогами в старославянском языке* нити их помиње у неком другом контексту посредно везаном за конструкције са овом семантиком, као што их не бележи ни у студији *Система падежей старославянского языка* уз слободни инструментал као примарно архаичније језичко средство за изражавање начинског значења које се смењује са предлошко-падешким конструкцијама *съ* + инстр. и *въ* + лок./акуз. (Ходова 1971: 140–146; Ходова 1963: 114). Али, поменута ауторка бележи инструментално значење конструкције *отъ* + генитив у усамљеном примеру *погѣ намъ отъ словесъ пѣсныхъ*, који

се може разумети и у значењу односа целине и дела, као и примере месних конструкција отъ + генитив блиских по значењу са овим инструменталом оруђа (Ходова 1963: 94; РС 1994: 426). Реч је о примерима попут српскословенског КД Мт. 26,27 приѣмъ чашоу [...] дѣс нмъ гѣѣ питѣ ѿ нѣѣ (ἐξ αὐτοῦ) (ПС, РХ и МАР иста констр. као у КД).

Месне конструкције отъ + генитив овог последњег типа јављају се заправо у значењу почетне тачке кретања, односно предмета у чијој близини или у чијим границама се налази почетна тачка кретања (Ходова 1971: 103; ИСС 1963: 336). *Старославјанский словарь (по рукописям X–XI веков)* бележи употребу ових месних конструкција отъ + генитив, нпр. вѣзнѣ отъ воды, као и оних деривираних од њих са значењем „перехода из одного состояния в другое”, типа вѣскрѣсе отъ мрътвѣхъ (РС 1994: 425). Много обимнији од поменутог речника, *Словарь старославянского языка* у једној одредници de separation et amotione in spatio бележи оба наведена типа примера, али и пример који такође означава промену стања отъ грѣха вѣташа сврстава у пододредницу exprimit ationem, quam quis finit vel incipit (ССЈА, том II, 2006: 587–588). Поред тога, последњи поменути речник старословенског језика наводи да су конструкције отъ + генитив са овим значењима, *место – почетна тачка* и „переход из одного состояния в другое”, преводни еквивалент за различите грчке конструкције, најчешће генитивне са предлозима ἄπό, ἐκ или παρὰ, али и оне са беспредлошким генитивом или акузативом (ССЈА, том II, 2006: 587).

Старославјанский словарь (по рукописям X–XI веков), са друге стране, разликује такође и употребу конструкција отъ + генитив „при обозначении предметов или явлений, посредством которых что-л. делается”, тип вѣско оубо дрѣво отъ плода своѣго познаѣтъ сѧ, од употребе „при обозначении образа, способа действия”, тип вѣзлюбнши гѧ [...] отъ всего сръдѣца твоего (РС 1994: 426). *Словарь старославянского языка* одваја, слично претходном речнику, конструкције под општијом одредницом exprimit modum, quo quid geritur, типа вѣзлюбнши гѧ [...] отъ всего сръдѣца твоего, од оних семантички нијансираних у пододредници exprimit, secundum quod exemplum geritur, типа отъ плода во дрѣво познано бѣдетъ (ССЈА, том II, 2006: 589). Последњи речник, осим тога, наводи да су начинске конструкције отъ + генитив преводни еквиваленти грчких конструкција ἄπό/ἐκ + генитив и ἐν + датив.

Следећи управо наведене могућности, разврставам одабране српскословенске примере модалних конструкција на оне под а) *начин* и на оне под б) *начин – у складу са*:

- а) *начин*: КД Мк. 12,30 вѣзлюбнши гѧ бѣ своѣго ѿ всего срдца своѣго і ѿ всеѣ дшѣ своѣ і ѿ всего помышлѣнна своѣго і ѿ всеѣ крѣпости своѣѣ (ПС вѣзлюбнши гѧ бѣ твоего вѣѣмъ срѣцѣмъ твоимъ і всею дшѣю твоєю і вѣѣмъ оумомъ твоимъ і всею крѣпостию твоєю) (РХ вѣзлюбнши гѧ бѣ твоего вѣѣмъ срѣцѣмъ своимъ і

всею дшѣю своѣю і всѣмь оумомь твоимь і всею крѣпостню твоєю) (МАР иста констр. као у ПС и РХ) (ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου); КД Лк. 10,27 възлюбѣши ꙗ́ко бѣ своего ѿ всего срдца своего і ѿ всеє дшѣе своеє і ѿ всеє крѣпости своеє і ѿ всего помышленна твоєго (ПС възлюбѣши ꙗ́ко бѣ своего ѿ всего срдца твоєго і ѿ всеє дшѣе твоєє і всею крѣпостню твоєю і всѣмь помышленниємь твоимь) (РХ възлюбѣ ꙗ́ко бѣ твоєго ѿ всего срдца твоєго і всею дшѣю твоєє і всею крѣпостню твоєю і всѣмь помышленниємь твоимь) (МАР иста констр. као у РХ) (ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου); КД Јо. 8,44 ꙗ́коже ꙗ́коже ѿ своихъ ꙗ́коже (ПС ꙗ́коже ꙗ́коже ѿ своихъ ꙗ́коже) (РХ ꙗ́коже ꙗ́коже ѿ своихъ ꙗ́коже) (МАР иста констр. као у КД, ПС и РХ) (λαλεῖ τὸ ψεῦδος ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ);

- б) *начин* – у складу са: КД Мт. 7,16 ѿ плодѣ нх познаѣте ꙗ (ПС као у КД) (РХ ѿ плодѣ нхх познаѣте ꙗ) (МАР иста констр. као у КД, ПС и РХ) (ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν); КД Лк. 19,22 ѿ оустѣ твоихъ соудѣоу ти (ПС ѿ оустѣ твоихъ соудѣоу ти) (РХ ѿ оустѣ твоихъ соудѣю ти) (МАР иста констр. као у КД, ПС и РХ) (ἐκ τοῦ στόματός); КД Јо. 3,31 ѿ землє кєсть н ѿземлє ꙗ́коже (ПС ѿ землє ꙗ́коже н ѿ землє ꙗ́коже) (РХ ѿ землє кєсть н ѿземлє ꙗ́коже) (МАР иста констр. као у КД, ПС и РХ) (ἐκ τῆς γῆς ἐστι καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ).

Српскословенски примери преузети из овде испитиваних тетракоса показују да се старословенско стање добро чува. Неколико примера смењивања, сви из тачке а) *начин*, не противрече оваквом закључку, али га допуњавају. Реч је о примерима ПС Мк. 12,30 възлюбѣши ꙗ́ко бѣ твоєго всѣмь срѣцемь твоимь н всею дшѣю твоєю н всѣмь оумомь твоимь н всею крѣпостню твоєю и РХ Мк. 12,30 възлюбѣши ꙗ́ко бѣ твоєго всѣмь срѣцемь своимь н всею дшѣю своѣю н всѣмь оумомь твоимь н всею крѣпостню твоєю са слободним инструменталима, насупрот којима стоји КД Мк. 12,30 възлюбѣши ꙗ́ко бѣа своего ѿ всего срдца своего н ѿ всеє дшѣе своеє н ѿ всего помышленна своего н ѿ всеє крѣпости своеє са конструкцијама отъ + генитив. Све наведене српскословенске конструкције, при томе, стоје за грчку ἐκ + генитив (ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου/τῆς ψυχῆς σου/διανοίας σου/τῆς ἰσχύος σου).

Блискост инструменталних конструкција уопште са конструкцијама отъ + генитив, иако врло ретка позната је, како је речено, старословенским споменицима. То су наведени примери генитивних конструкција типа поите намѣ отъ словєсъ пѣсньныхъ и типа приємъ чашоу [...] дѣс нмь ꙗ́коже пите ѿ нєє, у првом случају предлошко-падешка конструкција једнака са слободним инструменталом оруђа, а у другом врло блиска њему (Ходова 1963: 94). Речено је такође да се слободни инструментал као архаичније језичко средство за изражавање начин-

ског значења смењује са конструкцијама *съ + инструментал* исте семантике, типа *радостѣъ бо творецъ слыи несѣныи съзываетъ према съ радостнѣъ прѣмліжтъ слово* (Ходова 1971: 141, 143). Осим тога, ове последње предлошко-падешке конструкције представљају преводни еквивалент различитих грчких конструкција, најчешће *μετά + генитив*, *σύν/έν + датив* и др. (ССЯ, том IV, 2006: 207–208). Оне, једном речи, нису преводни еквиваленти грчког *ἐκ + генитив*, као што то није ни старословенски нити српскословенски слободни инструментал. Отуда се за српскословенске примере као што је ПС Мк. 12,30 *възлюбнши ꙗ́а ѿа твоѣго вѣдѣмъ срѣцѣмъ твоимъ и всею дшѣю твоєю и вѣдѣмъ оумомъ твоимъ и всею крѣпостію твоєю* уопштено може рећи да представљају доказ новијег зближавања између модалних инструменталних и генитивних конструкција, односно између слободног инструментала оруђа, начинског инструментала и конструкција *отъ + генитив* са начинским значењем.

Конечно, примери из исте подтачке а) *начин*, као што су ПС Лк. 10,27 *възлюбнши ꙗ́а ѿа своѣго ѿ всего срѣца твоѣго и ѿ всеѣ дшѣ твоѣѣ и всею крѣпостію твоєю и вѣдѣмъ помышленнѣмъ твоимъ* и РХ Лк. 10,27 *възлюбн ꙗ́а ѿа твоѣго ѿ всего срѣца твоѣго и всею дшѣю твоѣѣ и всею крѣпостію твоєю и вѣдѣмъ помышленнѣмъ твоимъ* постављени насупрот примеру КД Лк. 10,27 *възлюбнши ꙗ́а ѿа своѣго ѿ всего срѣца своѣго и ѿ всеѣ дшѣ своѣѣ и ѿ всеѣ крѣпости своѣѣ и ѿ всего помышленна твоѣго*, само варирају овај основни образац узајамног зближавања. Осим тога, примери КД Јо. 8,44 *ѣгда глѣтъ љжѣ ѿ свѣхъ глѣтъ* (ПС *ѣгда глѣтъ љжѣ ѿ свѣхъ глѣтъ*) (РХ *ѣгда глѣтъ љжѣ ѿ свѣхъ глѣтъ*) могли би се сврстати пре у подтачку б) *начин – у складу са*, уколико се разумеју у значењу „када говори лаж, говори у складу са властитом природом (која је лаж)”.

2.2. Средство. Конструкције *отъ + генитив* овог типа означавају *средство помоћу којег се остварује радња* (ИСС 1963: 338). Према С. Херодесу, реч је о старословенским конструкцијама типа *насытити са отъ рожьць* (ИСС 1963: 338). Међутим, К. И. Ходова наводи тек усамљени старословенски пример *поѣте наѣмъ отъ словесъ пѣсньныхъ* који има значење средства, док исти пример *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)* сврстава у групу конструкција које се употребљавају „при указании на целое, которому принадлежит часть” (Ходова 1963: 94; РС 1994: 426). Поменути речник, поред тога, сврстава конструкцију са значењем средства *отъ словесъ бо своѣхъ оправднши са заједно са начинском конструкцијом типа вѣско оубо дрѣво отъ плода своѣго познаѣтъ са у групу конструкција које се употребљавају „при обозначении предметов или явлений, посредством которых что-л. делается”* (РС 1994: 426).

Словарь старославянского языка одваја, како је речено у претходној тачки, начинске конструкције *отъ + генитив* под општом одредницом *exprimi modum, quo quid geritur*, типа *възлюбнши ꙗ́а [...] отъ всего срѣдѣца твоѣго*, од оних такође начинских, али семантички нијансираних у пододредници *exprimi*,

secundum quod exemplum geritur, типа отъ плода бо дрѣво познано бждетъ (ССЯ, том II, 2006: 589). У конструкције последњег типа увршћене су и две конструкције, отъ заповѣдеи твоихъ разумѣхъ и отъ сего разумѣхъте бжнн и дхъ лстыхъ, које би се могле разумети пре у значењу конкретног *средства помоћу којег се реализује радња* него у значењу начина њеног остварења (ССЯ, том II, 2006: 589). Исти речник, осим тога, наводи да су конструкције отъ + генитив у значењу начина вршења радње преводни еквиваленти грчких конструкција ἄπό/ἐκ + генитив и ἐν + датив, што се може закључити и за конструкције отъ + генитив у значењу средства, будући да нису наведене издвојено од начинских конструкција.

КД Мт. 12,37 ѿ словесъ бо свонхъ оправднши се и ѿ словесъ свонхъ осоуднши се (ПС ѿ словесъ бо свонхъ оправднши се и ѿ словесъ свонхъ осоуднши се) (РХ ѿ словесъ бо свонхъ оправднши се и словесы свонѣи соуднши си) (МАР исте констр. као у РХ) (ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου δικαιοθήσῃ καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ); КД Лк. 8,3 слоужаху ѿмоу ѿ нѣннхъ свонхъ (ПС слоужаху ѿмоу ѿ нѣннхъ свонхъ) (РХ слоужахъ ѿмоу ѿ нѣннхъ свонхъ) (МАР иста констр. као у ПС и РХ) (ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς); КД Лк. 15,16 желаше насытити чрѣво своѣ ѿ рожьцъ (ПС желаше насытити чрѣво своѣ ѿ рожьцъ) (РХ желаше насытити чрѣво своѣ ѿ рожьцъ) (МАР иста констр. као у КД, ПС и РХ) (ἀπὸ τῶν κερατίων); КД Лк. 16,9 створите себѣ дроугы ѿ мамоны неправды (ПС сѣтворите себѣ дроугы ѿ мамонѣ неправды) (РХ сѣворите себѣ дроугы ѿ мамонѣ неправды) (МАР иста констр. као у КД, ПС и РХ) (ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας); КД Јо. 12,3 наплнн се ѿ конѣ мѣра (ПС испльнн се ѿ конѣ мѣсти благовонныѣ) (РХ наплнн се ѿ конѣ мѣрьныѣ) (МАР иста констр. као у КД, ПС и РХ) (ἐκ τῆς ὀσμῆς τοῦ μύρου).

Немногобројни ексцерпирани српскословенски примери из наведених тетри добро чувају старословенске обрасце. Овакав закључак подразумева и јављање једне или више конкурентних конструкција познатих старословенским текстовима. Овде је то конструкција са слободним инструменталом средства у примеру РХ Мт. 12,37 ѿ словесъ бо свонхъ оправднши се и словесы свонѣи соуднши си, управо у синтагми словесы свонѣи за грчку предлошко-падешку конструкцију ἐκ τῶν λόγων σου, насупрот чему КД Мт. 12,37 ѿ словесъ бо свонхъ оправднши се и ѿ словесъ свонхъ осоуднши се и ПС ѿ словесъ бо свонхъ оправднши се и ѿ словесъ свонхъ осоуднши се оба пута бележе конструкције отъ + генитив. У грчком тексту за српскословенске примере стоје оба пута конструкције ἐκ + генитив, ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου и ἐκ τῶν λόγων σου. Исто смењивање отъ + генитив и слободног инструментала познају и старословенски споменици: прва конструкција јавља се, како наводи и К. И. Ходова, у *Савиној књизи*, а друга у *Маријинском*, *Зографском* и *Асеманијевом јеванђељу* (Ходова 1963: 94).

Коначно, значење примера попут КД Лк. 15,16 желаше насытити чрѣво своѣ ѿ рожьцъ може се, сагласно К. И. Ходовој, дефинисати и као „значение вещества, которым наполняют или насыщают объект действия”, уз конкурентне конструкције са слободним инструменталом, типа еѣже не испльнн ржкы своѣѣ, и слободним генитивом, типа ннштѣѣ его насыщѣ хѣѣѣ (Ходова 1963: 96–97).

2.3. Начин или средство. Месне конструкције нзъ + генитив које представљају прототип генитивним модалним конструкцијама са истим предлогом

јављају се у значењу *почетне тачке кретања која се налази у унутрашњости или између делова затвореног простора* (Ходова 1971: 105; РС 1994: 248; ССЈ, том I, 2006: 717). Реч је о старословенским примерима типа *ведоша же н нз града* који се постављају према конструкцијама *съ + генитив* које означавају *почетну тачку кретања са горње површине или спољне стране неког предмета или појма*, конструкцијама типа *съннн съ крѣта*, као и према конструкцијама *отъ + генитив* у значењу *почетне тачке кретања, односно предмета у чијој близини или у чијим границама се налази почетна тачка кретања*, попут *прнде їс отъ галнлѣа* и сл. (Ходова 1971: 103–106; ИСС 1963: 336, 341). Примери смењивања ових последњих месних конструкција са у односу на њу маркираним конструкцијама *нзъ + генитив* и *съ + генитив* нису реткост у старословенским споменицима. Тако К. И. Ходова бележи примере смењивања типа *ѿ сънѣднѣиъ нзгѣнанї бѣдѣтъ* према *н~сънѣднѣиштѣ нзгѣнанн бѣдѣтъ* или *їсходаштаа нз нѣго та сѣтъ* *сквѣрнаштаа* према *нсходаштаа ѿтъ нѣго та сѣтъ* *сквѣрнаштаа*, односно примере смењивања типа *пси ѣдатъ отъ кроупницъ падаѣштнхъ съ трапѣзы* према *пси ѣдатъ отъ кроупницъ падаѣштнхъ от трапѣзы* или *гѣдѣжн от нѣѣ* према *гѣдн съ нѣѣ* (Ходова 1971: 105). *Словарь старославянского языка* наводи, осим тога, да је конструкција *нзъ + генитив* са значењем *почетне тачке кретања која се налази у унутрашњости или између делова затвореног простора* преводни еквивалент различитих грчких конструкција, најчешће генитивних са предлозима *ἀπό*, *ἐκ* или *παρά*, односно конструкција са прилогом/предлогом *ἐξω* и генитивом (ССЈ, том I, 2006: 717).

Са друге стране, модалне конструкције *нзъ + генитив* јављају се у значењима а) *количине, степена или мере који представљају аспекте извођења радње* или б) *са значењима средства* (Грковић-Мејдор 2001: 54; СТЛБГ 1993: 443; ИСС 1963: 349). То су релативно ретке старословенске конструкције, како наводи С. Херодес, типа како *нс корѣннѣ оуѣхѣн съборъ* или *оне са значењем средства*, типа *нз оустъ младѣнѣтъ н съсѣдннхъ съврѣшнѣа еси хвалѣ* и сл. (ИСС 1963: 349; Грковић-Мејдор 2001: 54). *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)* потврђује употребу модалних *нзъ + генитив* конструкција једино „при обозначении предметов или явлений, посредством которых что-л. делается”, типа *ѣмѣа господнѣиъ мон госпожде не вѣстѣ ннѣсоже нз мене ѣже ѣмѣа въ домѣу* (РС 1994: 248). *Словарь старославянского языка* наводи, међутим, заједно са месним конструкцијама, односно донекле издвојено у пододредници *de origine secundum nativitatem, locum et sim.* конструкције типа *нж нѣгоже всако оѣтѣвѣ* на *нѣѣи* и на *земли нѣноуѣтъ са*, дакле, модалне конструкције које детерминишу извор радње, док *оне са значењем средства* бележи у засебној одредници *de re, per quam quid efficitur* (ССЈ, том I, 2006: 717–718). Последњи наведени речник бележи, поред тога, да различите модалне старословенске конструкције *нзъ + генитив* представљају преводне еквиваленте грчких генитивних конструкција са предлозима *ἐκ* или *διὰ*.

Малобројне српскословенске примере модалних конструкција нзъ + генитив преузете из испитиваних четворојеванђеља разврставам следећи претходне наводе на оне са значењем а) *начин – мера* и на оне са значењем б) *средство*:

- а) *начин – мера*: КД Мк. 11,20 видѣвшѣ слоковницоу ѡсѣхшоу нс корѣнна (ПС видѣ слоковницоу нсѣхшѡ нс коренѣ) (РХ видѣше слоковъницю оуѣхъшю нс корѣнна) (МАР иста констр. као у КД, ПС и РХ) (ἐκ ῥίζων);
- б) *средство*: КД Мт. 21,16 нзъ ѡстѣ младѣнцѣ н ѡсоуѣнѣхъ ѡвѣршнѣхъ ѣси хвалоу (ПС нзъ оустѣ младенецъ н ѡсоуѣнѣхъ ѡвѣршнѣхъ ѣси хвалоу) (РХ нзъ оустѣ младѣнцѣхъ н ѡсоуѣнѣхъ ѡвѣршнѣхъ ѣси хвалоу) (МАР иста констр. као у КД, ПС и РХ) (ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων).

Као и у случају модалних конструкција отъ + генитив наведени српскословенски примери модалних конструкција нзъ + генитив показују, уопштено гледано, сачувано старословенско стање. При томе такав закључак подразумева и очекивано одсуство узајамног мешања ових модалних конструкција. Не бележе се, другим речима, примери типа *Мк. 12,30 вѣзълѡбнши ꙗѣ вѣа своѣго нзъ всего срѣца своѣго ꙗ нзъ всеѣ дшѣ своѣ ꙗ нзъ всего помышлѣнна своѣго ꙗ нзъ всеѣ крѣпости своѣ, *Мт. 7,16 нзъ плодѣ нхъ познаѣте ꙗ, *Мт. 12,37 нзъ словесѣхъ ко сконхъ ѡправдиши се ꙗ нзъ словесѣхъ сконхъ ѡсоудиши се. Реч је о хипотетичким примерима модалних конструкција нзъ + генитив са значењем *начина*, у прва два, и оних са значењем *начина – у складу са*, у последњем примеру, уместо обичнијих модалних конструкција отъ + генитив. Истовремено, нису забележени ни примери у којима уместо модалних конструкција нзъ + генитив стоје модалне конструкције отъ + генитив, тј. *Мк. 11,20 видѣвшѣ слоковницоу ѡсѣхшоу отъ корѣнна, *Мт. 21,16 отъ ѡстѣ младѣнцѣхъ н ѡсоуѣнѣхъ ѡвѣршнѣхъ ѣси хвалоу.

Насупрот овоме, мешање наведених генитивних конструкција са месним значењем, немаркираних отъ + генитив и маркираних нзъ + генитив, бележе, како је наведено, различити старословенски споменици. Бележе их и овде испитивани српскословенски споменици у примерима КД Мк. 5,30 ѡщѡти вѣ себѣ нзъ нѣгоу слоу нзшѣшѡ, са конструкцијом нзъ + генитив (нзъ нѣгоу) која стоји према ПС Мк. 5,30 разоуѣти вѣ себѣ слоу нзшѣдшоу ѡ нѣгоу и РХ Мк. 5,30 ѡщѡти вѣ себѣ слоу ншѣдшю ѡ нѣгоу са конструкцијом отъ + генитив (ѡ нѣгоу). Старословенско *Маријинско јеванђеље*, на пример, бележи исту конструкцију као последња два српска четворојеванђеља. За све њих у грчком тексту јавља се генитивна предлошко-падешка конструкција ἐξ αὐτοῦ. Такви су и српскословенски примери КД Мк. 7,15 нѣсхѡдеѣа нзъ нѣгоу та соутѣ скврѣнеѣ и РХ Мк. 7,15 нѣсхѡдеѣа нзъ нѣгоу та соутѣ скврѣнеѣ, са конструкцијом нзъ + генитив (нзъ нѣгоужнзъ нѣгоу), насупрот којима ПС Мк. 7,15 нѣсхѡдеѣа ѡ нѣгоу та соутѣ скврѣнеѣа бележи конструкцију отъ + генитив (ѡ нѣгоу). При томе, прва два српска јеванђеља следе старосло-

венско *Маријинско јеванђеље*, док у грчком тексту према овим словенским предлошко-падешким конструкцијама стоји генитивна $\acute{\alpha}\pi' \alpha\acute{\upsilon}\tau\omicron\upsilon$.

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић 1978:** Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд: САНУ – НБ СР Србије.
- Грковић-Мејџор 2001:** Ј. Грковић-Мејџор, *Питања из старословенске синтаксе и лексике*, Нови Сад: Филозофски факултет, Катедра за српски језик и лингвистику.
- Грковић-Мејџор 2007:** Ј. Грковић-Мејџор, *Списи из историјске лингвистике*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Даничић 1975:** Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских (том 1–3)*, Београд: Вук Караџић.
- ДРС 1958:** *Древнегреческо-русский словарь*, [сос. И. Х. Дворецкий, под р. С. И. Соболевского], Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.
- Дукат 1983:** Z. Dukat, *Gramatika grčkoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Иванов 1990:** В. В. Иванов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва: Просвещение.
- НЗ 1997:** *Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ – ΜΕΤΑ ΣΙΝΤΟΜΟΥ ΕΡΜΕΝΕΙΑΣ*, ΑΘΗΝΑΙ: ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΩΝ „Ο ΣΩΤΗΡ”.
- НЗ 2014:** *Byzantine Greek New Testament*, compiled and arranged by The Center for the study and preservation of the majority text, www.cspmt.org, (5.11.2018).
- ИСС 1963:** *Исследования по синтаксису старославянского языка. Сборник статей*, [ред. Ј. Курц], Прага: Издательство Чехословацкой академии наук.
- Лампе 1961:** G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford: Oxford University Press.
- Мусић, Мајнарић 1994:** А. Musić, N. Majnarić, *Gramatika grčkoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Пешикан, Јовановић 1974/75:** М. Пешикан, Г. Јовановић, „Текстолошки састав и основне одлике текста најстаријих српских четворојеванђеља”, *Јужнословенски филолог*, XXXI, 23–53.

- Пешикан 1987:** А. Пешикан, „Лексичке одлике Четворојеванђеља краља Душана”, *Јужнословенски филолог*, XLIII, 185–213.
- РС 1994:** *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, [под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Е. Благовой], Москва: Русский язык.
- ССЯ 2006:** *Словарь старославянского языка (репринтное издание)*, том 1–4, [Чешкая Академия наук, 1966–1997], Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.
- СТБЛГ 1993:** *Граматика на старобългарския език*, София: Българския академия на науките.
- Ходова 1963:** К. И. Ходова, *Система падежей старославянского языка*, Москва: Издательство АН СССР.
- Ходова 1971:** К. И. Ходова, *Падежи с предлогами в старославянском языке*, Москва: Издательство Наука.

MODAL CONSTRUCTION *отъ/нзъ* + GENITIV IN THREE SERBIAN GOSPELS FROM XIII AND XIV CENTURY

Summary

The paper deals with the meaning and the using of rare modal genitive constructions with *отъ/нзъ* suggestions in the *Raškohilandar Gospel* (Hilandar 22) from the 13th century, the *Gospel of King Stefan Dušan* (Hilandar 15) and the *Gospel of the Patriarch Sava* (Hilandar 13), both from the 14th century. Examples of these constructions are considered in relation to appropriate examples from Old Slavic monuments, and they are also associated with much more frequent meat genitive constructions with the same propositions, but also references to parallels in the Greek Gospel text. Particularly rare are the Serbianslavic examples of the replacement of modal *отъ* + genitive constructions with certain competitive constructions, above all with a free instrumental. In addition, the absence of mutual mixing of said modal genitive constructs were observed.

Predrag D. Dilparić